جوہرِ عروض

تصنیف

نواب واجد علی شاہ اختؔر

ناشر

نور ہدایت فاؤنڈیشن

حسینیہ حضرت غفران مآبؒ، مولانا کلب حسین روڈ، چوک،
لکھنؤ-۲۲۶۰۰۳ (یو۔پی)۔انڈیا

Noor-e-Hidayat Foundation

Imambara Ghufranmaab, Maulana Kalbe Husain Road,

Chowk, Lucknow-3 INDIA

Website: www.noorehidayatfoundation.org

www.naqeeblucknow.com

E-mail: noorehidayat@gmail.com, noorehidayat@yahoo.com

Ph:0522-2252230Mob :08736009814,09335996808

بتوفیق خدای سخن آفرین تجلّی بخش مضامین نو رنگین

رساله هذا تصنیف منیف حضرت سلطان عالم و عالمیان اعاد الله ملکه و سلطنته مسمّی

جواهر عروض

۱۲۹۰

بدار الحکومت کلکته محله مٹیا برج تاریخ هجدهم رجب المرجب سنه ۱۲۹۰ هـ

در مطبع سلطانی باهتمام خانه زاد رئیس الدوله حلیه طبع پوشید

بسم اللّٰہ الرّحمٰن الرّحیم

بعنایت خالقِ کون و مکان مالک انس و جان و بتائید خِتم الرّسل باعثِ ہر جزو کل و بہ الطاف علیؑ مرتضیٰ و یدِ مجموع جہان و جہانیان وارکانِ زمان و زمانیان و از مراحم پنجتنؑ پاک روحی فداک و از اشفاق ائمۂ ہدیٰ یازدہ تن با خدا و چہاردہ معصوم با فنون و علوم ذرّۂ بیمقدار دور از شہر و دیار ابن جنت مکان امجد علی شاہ

ولد فردوس منزل محمد علی شاہ واجد علی شاہ معزول اودہ بجور
سالم معہ قدیم و تازہ بلا زحاف ہرانچہ از عقل ناقص خود حاصل ساختہ
ہدیہ کاملان این فن میسازد و امید کہ از دعای خیر فراموش نفرمایند و
از بار این مشت کاہ سبکدوش نفرمایند بحر متدارک

کہتا ہوں میں تجھے میری جان اسکو سن	فاعلن فاعلن فاعلن فاعلن

بحر متقارب

تقارب کی ارکان ہین تو انہیں سن	فعولن فعولن فعولن فعولن

بحر رمل

مین رمل کی رکن کہتا ہوں میری جان تو انہین سن	فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن

بحر ہزج

ہزج کی بحر پڑھتا ہوں کہ اب تقطیع اسکو سُن	مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن

بحر رجز

بحر رجز کی رکن ہیں اے میری جان تو انکو سُن	مستفعلن مستفعلن مستفعلن مستفعلن

بحر کامل

مرا قصۂ درد دل کا تو ذرا گوش جان و جگر سے سُن	متفاعلن متفاعلن متفاعلن متفاعلن

بحر وافر

کہا یہ صنم بدل تجھی اب تجھے کرا سنی کان نو سے سُن	مفاعلتن مفاعلتن مفاعلتن مفاعلتن

ازاین جا دو رکنی شروع شدند بحر طویل مرکب از بحر متقارب و بحر ہزج

تھا یہہ تو پڑہ اسکو مریجان تو اسکو سن	فعولن مفاعیلن فعولن مفاعیلن

مرکب از بحر ہزج و بحر متقارب مقلوب بحر طویل موسوم
بایجاد اختری و سراج اختری

تو پڑہ اسکو مریجان لب لسی ذرا سن	مفاعیلن فعولن مفاعیلن فعولن

بحر مدید مرکب از بحر رمل و بحر متدارک

کہتا ہون تجہسی صنم ایمیرجان اسکو سن	فاعلاتن فاعلن فاعلاتن فاعلن

مرکب از بحر رمل و بحر متدارک مقلوب بحر مدید
موسوم بہ وِرد اختری

میریجان تو اسی پڑہ لمین کہہ اسکو بہی سن	فاعلن فاعلاتن فاعلن فاعلاتن

بحر بسیط مرکب از بحر رجز و بحر متدارک

امیر سجان اسکو پڑہ دیسی ذرا اسکو سُن	مستفعلن فاعلن مستفعلن فاعلن

مرکب از بحر متدارک و بحر رجز مقلوب بحر بسیط موسوم بہ جستجوی اختر

اسکو پڑہ دیسی ذرا امیر سجان تو اسکو سُن	فاعلن مستفعلن فاعلن مستفعلن

بحر سریع مسدّس الاصل مرکب از بحر رجز و بحر منسرح

ایماہ رو تو ہمسی سُن مفعولات	مستفعلن مستفعلن مفعولات

مرکب از بحر منسرح و بحر رجز مقلوب بحر سریع موسوم بہ صنعت اختر

دلبر میری کہتا ہوں میں تو اسکو سُن	مفعولات مستفعلن مستفعلن

بحر خفیف مرکب از بحر رمل و بحر رجز

جانعالم تو اسکو پڑھ جان میرے اب دل سے سن	فاعلاتن مستفعلن فاعلاتن مستفعلن

مرکب از بحر رجز و بحر رمل مقلوب بحر خفیف موسوم بہ آوردۂ اختری

امیر جان تو اسی پڑھ ولسی ذرا اسکو بھی سن	مستفعلن فاعلاتن مستفعلن فاعلاتن

بحر منسرح مرکب از بحر رجز و بحر سریع

امیر جان جانی میری اسکو بھی پڑھ دلبر تو سن	مستفعلن مفعولات مستفعلن مفعولات

مرکب از بحر سریع و بحر رجز مقلوب بحر منسرح موسوم بہ طرز اختری

جانی میری امیر جان دلبر تو پڑھ اسکو بھی سن	مفعولات مستفعلن مفعولات مستفعلن

بحر مضارع مرکب از بحر ہزج

مری دلبر جان عاشق گلی لگجا پیاری تو سن	مفاعیلن فاع لاتن مفاعیلن فاع لاتن

مرکب از بحر ہزج مقلوب بحر مضارع موسوم بہ تکا پوی اختری	
جان عاشق ہے دلبر پیاری تو پڑہا سی ہی سُن	فاع لاتن مفاعیلن فاع لاتن مفاعیلن
بحر مجتث مرکب از بحر رجز و بحر رمل	
امیر جان تو جانمن دلسی ہی سُن	مستفعلن مس تفع لن فاعلاتن
مرکب از بحر رمل و بحر رجز مقلوب بحر مجتث موسوم بہ عزم اختری	
دلسی ہی پڑہ امیر جان تو جانی سُن	فاع لاتن مستفعلن مس تفع لن
بحر مقتضب مرکب از بحر رجز و بحر سریع	
دلبر میری لگجا گلی پیاری میر جانی بولو	مفعولات مستفعلن مفعولات مفعولات
مرکب از بحر سریع و بحر رجز مقلوب بحر مقتضب موسوم بہ فکر اختری	

دلبر میری جانی پیری ای میری جان ہمسی بچ لو	مفعولات مفعولات مستفعلن مفعولات

بحر قریب مرکب از بحر مضارع و بحر ہزج

اری دلبر مری پیاری مجھسی تو بولن	مفاعیلن مفاعیلن فاع لاتن

بحر مشاکل مرکب از بحر مضارع و بحر ہزج مقلوب بحر قریب

مجھسی بچ لو مری جانی یہی ہی دُہن	فاع لاتن مفاعیلن مفاعیلن

بحر جدید مرکب از بحر خفیف و بحر رمل

مینی تجھسی کہدیا ہی تو مجھسی سُن	فاعلاتن فاعلاتن مس تفع لن

مرکب از بحر رمل و بحر خفیف مقلوب بحر جدید موسوم بہ تابل اختر

تو مجھسی مل ای پریرو میری جان سُن	مس تفع لن فاعلاتن فاعلاتن

۱ مرکب از بحر متقارب و بحر مدید موسوم به فرح اختری

مریجان کہتا ہوں اریدل مجھسی سُن	فعولن فاعلن فعولن فاعلن

۲ عکس بحر فرح اختری موسوم بہ ترکیب اختری

کہتی ہین تجھی ہم میری جان اسی سُن	فاعلن فعولن فاعلن فعولن

۳ مرکب از بحر متقارب و بحر رجز موسوم بہ شُعاع اختری

اریدل پڑہ تو اسی مریجان تو اسکو سُن	فعولن مستفعلن فعولن مستفعلن

۴ عکس بحر شُعاع اختری موسوم بہ بحر اختری

ایجانمن اسی پڑہ اچھی طرح اسی سُن	مستفعلن فعولن مستفعلن فعولن

۵ مرکب از بحر متقارب و بحر رمل موسوم بہ جمال اختری

اریدل اسکو تو پڑہ مرجان اسکو تو سن	فعولن فاعلاتن فعولن فاعلاتن

عکس بحر جمال اختری موسوم بہ بندش اختری

ایمر یجان اسی پڑہ جانعالم اسی سن	فاعلاتن فعولن فاعلاتن فعولن

مرکب از بحر متقارب و بحر کامل موسوم بہ یاد اختری

اسی پڑہ ذرا دلسی تو اریدل اسی آج سن	فعولن متفاعلن فعولن متفاعلن

عکس بحر یاد اختری موسوم بہ تصور اختری

ذرا دلسی تو اسی پڑہ تہ جانسی اب اسی سن	متفاعلن فعولن متفاعلن فعولن

ازانجا اسمای تاریخی شروع شدند مرکب از بحر متقارب و بحر وافر موسوم باقتتاح قیصر

سنہ ۱۲۹۰ھ

اسی ہی پڑھ آج صنم مرجان اسی ہی تو سُن	فعولن مفاعلتن فعولن مفاعلتن

۱ عکس بحر افتتاح قیصر موسوم بہ فخر قیصری زمزم منظور

سنہ ۱۲۹۰ — سنہ ۱۲۹۰

اری مرجان اسی پڑھ گلسی ہی تگ اسی سُن	مفاعلتن فعولن مفاعلتن فعولن

۲ مرکب از بحر متقارب و بحر سریع موسوم بہ قیصر فرخی حارس نظم

سنہ ۱۲۹۰ — سنہ ۱۲۹۰

اسی پڑھ جانی دلبر مرجان پیاری بولو	فعولن مفعولات فعولن مفعولات

۳ عکس بحر قیصر فرخی موسوم بہ ملاحظہ شاہ و معلومات تقارب

سنہ ۱۲۹۰ — سنہ ۱۲۹۰

دلبر میری ادھر آجانی میری اسی سُن	مفعولات فعولن مفعولات فعولن

۴ مرکب از بحر متدارک و بحر ہزج موسوم بہ آل ہمای اختر و ستارۂ تدارک

سنہ ۱۲۹۰ — سنہ ۱۲۹۰

میر جانی حور الصنم اسی ہی سُن	فاعلن مفاعیلن فاعلن مفاعیلن

۱

عکس بحر بال ہمای اختر موسوم بہ عہد اختری و حصار ناظم

سنہ ۱۲۹۰ھ سنہ ۱۲۹۰ھ

رخ حور ایصنم اسی ہی پڑہ اسکو سن	مفاعیلن فاعلن مفاعیلن فاعلن

۲

مرکب از بحر رجز و بحر ہزج موسوم بہ بحر فرض و فصل فرخی

سنہ ۱۲۹۰ھ سنہ ۱۲۹۰ھ

کہتا ہوں میں صنم تجہسی ایمیرجان تو اسکو سن	مستفعلن مفاعیلن مستفعلن مفاعیلن

۳

عکس بحر فرض موسوم بہ رود عریض و تحسین خاقانی

سنہ ۱۲۹۰ھ سنہ ۱۲۹۰ھ

ادہر ہی آ ایجانجان اسی ہی پڑہ تو اسکو سن	مفاعیلن مستفعلن مفاعیلن مستفعلن

۴

مرکب از بحر رجز و بحر کامل موسوم بہ نعمت مستفعلن و مفتح خاقانی

سنہ ۱۲۹۰ھ سنہ ۱۲۹۰ھ

ایجانجان اسی لسی پڑہ رغبت ہی کر میرجان سن	مستفعلن متفاعلن مستفعلن متفاعلن

۵

عکس بحر نعمت مستفعلن موسوم بہ مستفعلن متصل و ممتحن خاقان

سنہ ۱۲۹۰ھ سنہ ۱۲۹۰ھ

اسی لسی پہ ایجانجان میجان کہہ تو اسکو سن	متفاعلن مستفعلن متفاعلن مستفعلن

۱

مرکب از بحر رجز و بحر وافر موسوم به پاسخ مفعولات و ہمدم اختر

سنہ ۱۲۹۰ھ سنہ ۱۲۹۰ھ

ایجانجان اسی ہے تو پڑہ دلبر مری انہی سن یا تو	مستفعلن مفاعلتن مستفعلن مفاعلتن

۲

عکس بحر پاسخ مفعولات موسوم به خزانۂ مفعولات و اختر افزا

سنہ ۱۲۹۰ھ سنہ ۱۲۹۰ھ

اسی ہے تو پڑہ دلسی ذرا اگلی مراد ل تو اسکو سن	مفاعلتن مستفعلن مفاعلتن مستفعلن

۳

مرکب از بحر ہزج و بحر رمل موسوم به خازن فاعلاتن

سنہ ۱۲۹۰ھ

اری دلبر اسکو ہی پٹ صنم ایجان اسکو تو سن	مفاعیلن فاعلاتن مفاعیلن فاعلاتن

۴

عکس بحر خازن فاعلاتن موسوم به تشریف فکر

سنہ ۱۲۹۰ھ

ای پی پیرو اسی ہے پڑہ جانمیری تو اسکو سن	فاعلاتن مفاعیلن فاعلاتن مفاعیلن

۱

مرکب از بحر ہزج و بحر کامل موسوم بہ بہارستان شعرا

سنہ ۱۲۹۰ھ

سر افسر اسی آج پرہ رخ خوش تر مرجان سُن	مفاعیلن متفاعلن مفاعیلن متفاعلن

۲

عکس بحر بہارستان شعرا موسوم بہ رکن لفظی

سنہ ۱۳۰۱ھ

مرجان پرہ اسی تولب دلبسی بہے پیہہ گوہر چن	متفاعلن مفاعیلن متفاعلن مفاعیلن

۳

مرکب از بحر ہزج و بحر وافر موسوم بہ خسرو ابیات

سنہ ۱۲۹۰ھ

اری خوش تر و تو اسکو بہپی پادو کہیلا کہ کانو نسی سُن	مفاعیلن مفاعلتن مفاعیلن مفاعلتن

۴

عکس بحر خسرو ابیات موسوم بہ لنگر نظم

سنہ ۱۲۹۰ھ

تو اسکو بہپی اری خوش تر و کہ ہٹو نسی کہہ پیر پرو سُن	مفاعلتن مفاعیلن مفاعلتن مفاعیلن

۵

مرکب از بحر ہزج و بحر سریع موسوم بہ فلک نظم

سنہ ۱۲۹۰ھ

مرید لبر اسکو بہی پڑہ مرجانی مونہسی بولو	مفاعیلن مفعولات مفاعیلن مفعولات

۱

عکس بحر فکر نظم موسوم بہ نظم منیر

چہرہ کہولو ادہر آؤ مونہسی بولو تو ایدل سُن	مفعولات مفاعیلن مفعولات مفاعیلن

۲

مرکب از بحر رمل و بحر کامل موسوم بہ ریحان النظام

ایمیریدل اسی دلسی پڑہ جانجانان مرا قصہ سُن	فاعلاتن متفاعلن فاعلاتن متفاعلن

۳

عکس بحر ریحان النظام موسوم بہ عروض پرداز

اسی دلسی پڑہ ایمیریدل مرا قصہ بہی تو اسی سُن	متفاعلن فاعلاتن متفاعلن فاعلاتن

۴

مرکب از بحر رمل و بحر وافر موسوم بہ دُرِّ عروضی

جان خسرو تو اسکو بہی پیچ و روح سلطان بس اسکو بہی سُن	فاعلاتن مفاعلتن فاعلاتن مفاعلتن

۱ بحر چہل و دوم

۱ عکس بحر دُرّ عروضی موسوم به مُتّصل مخفی
سنہ ۱۲۹۰ھ

تو اسکو بھی پڑھ جانعالم اور فقرا اسکو بھی سُن	مفاعلتن فاعلاتن مفاعلتن فاعلاتن

۲ بحر چہل و سوم

۲ مرکب از بحر رمل و بحر سریع موسوم به حُسنِ متّصل
سنہ ۱۲۹۰ھ

جانعالم دلبر میری پیاری اختر مؤنسی ہو لو	فاعلاتن مفعولات فاعلاتن مفعولات

۳ بحر چہل و چہارم

۳ عکس بحر حُسنِ مُتصل موسوم به جمائل اختر
سنہ ۱۲۹۰ھ

جانی اختر اسکو بھی پڑھ جانعالم اب اسی سُن	مفعولات فاعلن مفعولات فاعلن

۴ بحر چہل و پنجم

۴ مرکب از بحر کامل و بحر وافر موسوم به تدارک خداوند
سنہ ۱۲۹۰ھ

کہاں تھے تجھی مرے جان ذرا اس کا نو بھی بجاری بھی سُن	متفاعلن مفاعلتن متفاعلن مفاعلتن

۵ بحر چہل و ششم

۵ عکس بحر تدارک خداوند موسوم به شفقت قیصری
سنہ ۱۲۹۰ھ

تجہی مریجان کہا مینی بہ کیہ دسی ہی یہ کہانی سُن	مفاعلتن متفاعلن مفاعلتن متفاعلُن

مرکب از بحر کامل و بحر سریع موسوم بہ درخشندہ اصول

سنہ ۱۳۰۹ھ

مریجان جان دلبر میری اسی آج پڑہ موہنی نہیں بولو	متفاعلن مفعولات متفاعلن مفعولاتُ

عکس بحر درخشندہ اصول موسوم بہ رُکن عظیم

سنہ ۱۲۹۰ھ

اختر میری اسی آج پڑہ جانی بولو مری موہنی نہیں سُن	مفعولات متفاعلن مفعولات متفاعلُن

مرکب از بحر وافر و بحر سریع موسوم بہ ضُرّ منفصل

سنہ ۱۲۹۰ھ

ای دل خوش جانعالم مری دل و جان موہنی نہیں بولو	مفاعلتن مفعولات مفاعلتن مفعولاتُ

عکس بحر ضُرّ منفصل موسوم بہ رُستہ تدارک

سنہ ۱۲۹۰ھ

جانعالم اسی بہی تو پڑہ دلبر میری اسی ہی تو سُن	مفعولات مفاعلتن مفعولات مفاعلتُن

فقط از یک رکن آخر بحر سریع ترکیب داده شد

موسوم بحر من قیصر

دلبر میری جاں پیاری صدقے تیری موہنی ہولو		مفعولات مفعولات مفعولات مفعولات

فقط از وتد مفروق مرکب کرده شد موسوم به گوشواره خاقان

توجانِ کُن مستفع لن

تمام شد